

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Δ. Π. Μ. Σ.: Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου

Κατεύθυνση: **Πολεοδομία - Χωροταξία**

Μάθημα: **Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη στον 20^ο αιώνα**

Ακαδημαϊκό Έτος: **2005-2006**

Ουτοπικές θεωρίες για την πόλη και Ολοκληρωτικός σχεδιασμός

ΜΑΝΑΗΛΟΓΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Από την κλασσική στην ακτιβιστική ουτοπία

Η ετυμολογία της λέξης ουτοπία προέρχεται από τις λέξεις 'ου' και 'τόπος', δηλαδή 'πουθενά' ή 'σε κανέναν τόπο'. Συνήθως χρησιμοποιείται με την θετική έννοια, η ουτοπία (χωρίς τόπο) δηλαδή σημαίνει ευ-τοπία (καλός τόπος).

Η Judith Shklaar, στο 'The political theory of Utopia: from Melancholy to Nostalgia'¹, θεωρεί πως, στην εξελικτική ιστορία των πόλεων και της διανοήσης πάνω τις πόλεις, εμφανίζονται δύο είδη ουτοπιών: η θεωρητική, διδακτική 'κλασσική ουτοπία, εμπνευσμένη από ορθολογική ηθική και ιδέες δικαιοσύνης' και η ακτιβιστική / ενεργητική ουτοπία (activist utopia) που κάνει την εμφάνισή της μετά τον Διαφωτισμό.

Η κλασσική ουτοπία, εμπνευσμένη από την πλατωνική κοσμολογία, αποτελεί την εικόνα της καλής κοινωνίας, της ιδανικής πόλης, η οποία δρα ως όργανο εκπαίδευσης και ηθικής, και είναι η έκφραση της κοσμικής νομοτέλειας επί της γης.

(Η Πολιτεία του Πλάτωνα και η Ουτοπία του Thomas Moore αποτελούν τους εμπνευστές της κλασσικής ουτοπίας.)

Κατά την Αναγέννηση, όπου και επικράτησε η ιδέα της συμβολικής, γεωμετρικής ουτοπίας, η ιδανική πόλη εκφράζει τόσο την ανάγκη προώθησης πληροφοριών στον πρίγκιπα, όσο και την οργανωμένη απεικόνιση του μεγαλείου της πόλης.

Οι γεωμετρικές απεικονίσεις του ιταλού αρχιτέκτονα Francesco di Giorgio Martini για πριγκιπικές πόλεις, τοποθετούν το πριγκιπικό παλάτι στο κέντρο της πόλης και καταλήγουν σε οκτάγωνους περιμετρικούς τοίχους, προς τιμήν της αναβίωσης του κλασικισμού και της πίστης του Βιτρούβιου στην ύπαρξη οκτώ ανέμων.

Ο συμβολισμός της απόλυτης δύναμης του πρίγκιπα, στις αναγεννησιακές ουτοπίες, δεν εκφράζει μόνο τον πολιτικό συγκεντρωτισμό, στον πυρήνα της πόλης.

Η τοποθέτηση του πριγκιπικού μεγάρου στο κέντρο της πόλης συμβολίζει την ίδια την αιτία ύπαρξης της πόλης.

Καθώς, οι αφηρημένες έννοιες της ηθικής και της δικαιοσύνης, με την έλευση της εποχής του Διαφωτισμού, έδωσαν τη θέση τους στην απαίτηση της πραγμάτωσης του πλατωνικού μοντέλου, οι ουτοπικές πόλεις δεν χρησιμεύουν πλέον ως μέσο για την κριτική της κοινωνίας για λίγους, αλλά ως μέσο για την ουσιαστική απελευθέρωση και μετάλλαξη ολόκληρης της κοινωνίας.

¹ Collage City, Colin Rowe and Fred Koetter, the MIT Press, 1995, σελ.13

Η κλασσική ουτοπία αποτελεί κοινωνική κριτική και προσφέρει ένα υποθετικό, συμβολικό πρότυπο.

Η ακτιβιστική ουτοπία (activist utopia), που τροφοδοτήθηκε αρχικά από τον Νευτώνειο ορθολογισμό, εκφράζει την ιδανική κοινωνία ως πιθανή, μελλοντική κατάσταση.

Και όσο η πραγμάτωση της ιδανικής πόλης-κοινωνίας φαντάζει όλο και πιο πιθανή, η ουτοπία εγκαταλείπει το πλατωνικό μοντέλο για το πολιτικό. Μπορεί η μελέτη του Ledoux, το 1776, για την βιομηχανική του εγκατάσταση στην Chaux να μην διαφέρει μορφολογικά από τις πριγκιπικές ιδανικές πόλης της αναγέννησης, ο διευθυντής-κεφαλαιούχος όμως έχει πάρει τη θέση του πρίγκιπα στο κέντρο της πόλης.

Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές του 19^{ου} αιώνα

Η ανάγκη για πολιτική αναμόρφωση της κοινωνίας εκφράστηκε με σαφήνεια και αισιοδοξία από τους ουτοπικούς σοσιαλιστές Robert Owen, Henri de Saint-Simon και Charles Fourier. Και οι τρεις αυτοί διανοητές προσδοκούσαν στην άμεση πραγμάτωση των ιδανικών τους κοινοπολιτειών, ο Owen και ο Fourier παρήγαγαν λεπτομερή σχέδια για την κατασκευή ουτοπικών κοινοτήτων.

Δύο θέματα κυριαρχούν στον ουτοπικό σοσιαλιστικό σχεδιασμό, η επιθυμία να ξεπεραστεί ο διαχωρισμός μεταξύ πόλης και υπαίθρου, καθώς και η επιθυμία να ξεπεραστεί η φυσική απομόνωση των ατόμων και των οικογενειών.

Οι προτάσεις των ουτοπικών σοσιαλιστών δεν οραματίζονται ιδανικές πόλεις, αλλά ιδανικές κοινότητες, μεγάλες 'οικογενειακές' κατασκευές.

Ο Robert Owen (1771-1858) θεωρεί πως για να βελτιωθεί το σύνολο των ατόμων σε μια κοινωνία, θα πρέπει κατ' αρχάς να αναδημιουργηθεί το ίδιο το περιβάλλον. Στην επιχείρησή του στο New Lanark, εφάρμοσε την ιδέα του στην πράξη, εισήγαγε σειρά βελτιώσεων στην ζωή των εργατών του, όπως καλύτερο μισθό, λιγότερες ώρες εργασίας, καλύτερο κατάλυμα και, το 1816, το μοναδικό 'Ίδρυμα για την Διάπλαση του Χαρακτήρα'.

Ο Owen, με βαθιά πίστη στις νέες τεχνικές της βιοτεχνικής εργασίας, οι οποίες ανάγκαζαν μεγάλα τμήματα του αγροτικού πληθυσμού να γίνουν βιομηχανικοί εργάτες, χάνοντας τον παλιό τρόπο ζωής τους, θεωρεί, πως αυτές ακριβώς οι τεχνικές που προκαλούν εξαθλίωση, μπορούν να χρησιμοποιηθούν προς όφελος των εργατών, αν επεκταθούν από τον τομέα της εργασίας, σε άλλους τομείς της ζωής.

Η ουτοπία του Owen, αποτελεί τον 'μηχανισμό που πρέπει να υπηρετεί τους εργάτες αντί να τους εφαρμόζεται'². Ο πολιτικός του συλλογισμός συμπίπτει με τις αρχές του σύγχρονου σοσιαλισμού.

Στο σχεδιασμό της ουτοπικής πόλης του Owen, μια κεντρική πλατεία, στο σχήμα παραλληλόγραμμου, έχει πάρει τη θέση του εξουσιαστικού πυρήνα παλιότερων ουτοπικών σχεδίων.

Στην ουτοπία του Owen, η ανθρώπινη εργασία αποτελεί μονάδα μέτρησης της αξίας και οι εργάτες, από όργανα παραγωγής, γίνονται καταναλωτές των αγαθών που παράγουν, καθώς η καλλιέργεια της γης αποτελεί την βασική απασχόληση.

² Leonardo Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*, Routledge & Kegan, 1967, σελ. 43

Η πρότασή του είναι και η πρώτη προσπάθεια ολοκληρωτικού σχεδιασμού (total design), από τους πολιτικούς και οικονομικούς συλλογισμούς, μέχρι τον λεπτομερή σχεδιασμό των φυσικών στοιχείων και τον υπολογισμό του κόστους κατασκευής.

Η ουτοπία του Robert Owen επικροτήθηκε από οικονομολόγους, όπως ο Ricardo, αλλά κατακρίθηκε από τον Malthus και τον Cobbett. Ο Peacock τον χαρακτήρισε ως τον 'συνδικαλιστή που θέλει να πακετάρει τον κόσμο σε τετράγωνα, σαν σκακιέρα, με μια κοινότητα σε καθένα από αυτά'.

Ο ίδιος ο Owen, απορροφημένος στην θεώρησή του για τη νέα οργάνωση του χώρου και της κοινωνίας, δεν λαμβάνει υπόψη του τους θεσμούς της εξουσίας και της ατομικής ελευθερίας. Αναφέρει μόνο πως 'τα νέα ιδρύματα θα υπακούουν στην κεντρική κυβέρνηση της χώρας, (...) αλλά δεν θα υπόκεινται στο σύστημα δικαιοσύνης της χώρας, έχοντας επιτύχει την τέλεια αρμονία, δεν θα χρειάζονται δικαστήρια ή φυλακές'.

Η ουτοπία του Owen επηρέασε την εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος, το ιδανικό του όμως, συρρικνώθηκε στην οικονομική θεωρία, μη λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις πολιτικές, όσο και τις σχεδιαστικές-οργανωτικές συνιστώσες, τις οποίες ο ίδιος ο Owen θεωρούσε αδιαίρετες από την οικονομία.

Η ουτοπική θεώρηση του Henri de Saint-Simon (1760-1825), πάλι, έχει περισσότερο πολιτική και λιγότερο σχεδιαστική-οργανωτική βάση. Οι προτάσεις του αφορούν ένα παγκόσμιο κυβερνούν σώμα επιστημόνων, τεχνικών, φοιτητών, καλλιτεχνών, που θα προπαγανδίζει την λογική του Νεύτωνα.

Ο Saint-Simon θεωρεί πως, σε έναν κόσμο επιστημονικής ανάπτυξης δίχως προηγούμενο, η λογική οργάνωση της κοινωνίας είναι απαραίτητη και η 'επιστήμη του ανθρώπου' πρέπει να εγκαθιδρυθεί ως θεμέλιο της ηθικής της κοινωνίας. Πιστός στην πιθανή και μελλοντική ουτοπία, αναφέρει πως 'η χρυσή εποχή δεν είναι πίσω μας, αλλά εμπρός μας, και θα πραγματοποιηθεί από την τελειότητα της κοινωνικής οργάνωσης'³. Στόχο αποτελεί η διαδοχή των δεσποτικών εξουσιών από μια κυβέρνηση ορθολογικής διοίκησης.

Ούτε ο Saint-Simon, ούτε οι οπαδοί του, ασχολήθηκαν με τον λεπτομερή φυσικό σχεδιασμό της ουτοπικής κοινωνίας, αλλά δήλωσαν την επιθυμία τους να λειτουργήσουν σε μεγάλη κλίμακα, καθώς και να αποδώσουν ηθική έμφαση στην αξία των μεγάλων έργων (grands travaux).

³ Το σύνθημα του Saint-Simon, όπως εμφανίζεται στο 'Opinions litteraires et philosophiques' (1825), καθώς και στο περιοδικό 'Le Producteur' (1825-6), Collage City, Colin Rowe and Fred Koetter, the MIT Press, 1995, σελ. 20

Οι απόψεις του Charles Fourier (1772-1837) δεν εμπεριέχουν τον ενθουσιασμό του Saint-Simon για τα κοινά, αλλά κατασκεύασαν σε λεπτομέρεια μια ουτοπία, βασισμένη σε ένα υψηλά φιλοσοφικό και κοινωνικό σύστημα.

Ο Fourier θεωρεί πως μια κοινωνία βασισμένη στα ατομικά και ταξικά οφέλη είναι ανήθικη και παράλογη, και για την επίτευξη της παγκόσμιας αρμονίας, χρειάζεται από κοινού προσπάθεια, ώστε να αναμορφωθεί η κοινωνία με τέτοιο τρόπο που να διασφαλίζεται η ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών με σεβασμό στα δικαιώματα και στα προνόμια των άλλων.

Κατά τη θεωρία του Fourier, η παγκόσμια αρμονία θα επιτυγχανόταν σταδιακά στη διάρκεια επτά ιστορικών περιόδων. Η χρονική στιγμή που διατυπώθηκε η θεωρία είναι η μεταβολή από την τέταρτη περίοδο (βαρβαρική), στην πέμπτη (πολιτισμός). Ο πολιτισμός χαρακτηρίζεται από ανεξέλεγκτη ατομική ιδιοκτησία, ενώ η επόμενη περίοδος (διασφάλιση) θα έθετε κάποια όρια. Η πόλη της έκτης περιόδου, τέλεια οργανωμένη, θα εμπεριέχει τρεις δακτυλίους, ο πρώτος θα είναι η κεντρική πόλη, ο δεύτερος, τα προάστια και οι κυριότερες βιομηχανίες και ο τρίτος οι 'λεωφόροι' (avenues) και οι παραυφές της πόλης. Καθεμία από τις τρεις ζώνες θα υιοθετεί διαφορετικές μετρήσεις για τα κτίρια της, τα οποία δεν θα μπορούν να κατασκευαστούν χωρίς την έγκριση μιας επιτροπή εμπειρογνομόνων. Οι τρεις ζώνες θα χωρίζονται από φράχτες, θάμνους και καλλιέργειες, που δεν θα εμποδίζουν τη θέα. Στο τέλος κάθε δρόμου θα ανοίγεται η θέα του φυσικού τοπίου ή θα τοποθετείται ένα αρχιτεκτονικό μνημείο. Ένα κανονικό δίκτυο δρόμων θα απαγορεύεται, κάποιοι δρόμοι θα είναι καμπύλοι, ώστε να αποφεύγεται η μονοτονία. Το ένα όγδοο της επιφάνειας της πόλης θα αποτελείται από πλατείες.

Το λεπτομερές σύστημα κανόνων του Fourier για την οργάνωση της πόλης, αποτέλεσε την βάση τόσο για τους οικοδομικούς κανόνες του 19^{ου} αιώνα, όσο και για τον αστικό σχεδιασμό γενικότερα, αν και για τον ίδιο τον Fourier ήταν απλώς ένα απαραίτητο στοιχείο για την μετάβαση προς την παγκόσμια αρμονία (universal harmony). Στην έβδομη περίοδο, οι διαφορετικοί τύποι και τρόποι ζωής (patterns of living) αντικαθίστανται από μια ορθολογικά δομημένη και λειτουργική μονάδα, την Phalanx (φάλαγξ), η οποία παίρνει τη θέση της κοινότητας, και η πόλη αντικαθίσταται από ένα μοναδικό κτίριο, το Phalanstery. Η Phalanx είναι, στην πραγματικότητα, μια πόλη-μινιατούρα, χωρίς ανοιχτούς δρόμους, εκτεθειμένους στο φυσικό περιβάλλον, αλλά με καλυμμένους διαδρόμους που προσφέρουν επικοινωνία σε όλα τα μέρη του κτιρίου. Ο κεντρικός χώρος της Phalanx, που αφιερώνεται στη δημόσια χρήση, αποτελείται από αίθουσες εστίασης, βιβλιοθήκες, μελετητήρια, χώρους λατρείας, ταχυδρομείο, κ.λ.π. και οι εκατέρωθεν πτέρυγες στεγάζουν τα εργαστήρια και τις αίθουσες υποδοχής των επισκεπτών.

Ο Jean Baptiste Godin (1817-1889), επηρεάστηκε από την θεωρία της ουτοπικής πόλης του Fourier, προτείνοντας, με τη σειρά του το Familistere, μια μικρότερη έκδοση του μοντέλου του Fourier, στην οποία διατηρήθηκε η οργάνωση των χρήσεων της Phalanx, αλλά η γεωργική φύση της παραγωγής αντικαταστάθηκε από την βιομηχανική και εγκαταλείφθηκε το μοντέλο της κοινοτικής ζωής, το οποίο έδωσε την θέση του στην οικογενειακή αυτονομία. Ο Godin εφάρμοσε την θεωρία του στο δικό του χυτήριο σιδήρου, στην Guise. Το 1886, η κοινότητα αριθμούσε 400 περίπου οικογένειες και αποτέλεσε τη μοναδική επιτυχημένη προσπάθεια πραγματοποίησης των θεωριών των ουτοπικών σοσιαλιστών κατά τον 19^ο αιώνα.

Ο απομονωτισμός των ουτοπιστών του 20^{ου} αιώνα

Τις προσπάθειες αναδιοργάνωσης της κοινωνίας των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19^{ου} αιώνα εξέλιξαν, στη νέα βιομηχανική κοινωνία των αρχών του 20^{ου} αιώνα, τρεις αρχιτέκτονες: ο Ebenezer Howard, ο Frank Lloyd Wright και ο Le Corbusier.

Οι συνθήκες, στις οποίες ανέπτυξαν τις ιδέες τους οι Howard, Wright και Le Corbusier, ήταν κρίσιμες ως προς την κατάσταση των ευρωπαϊκών πόλεων. Ήδη, στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, οι πόλεις είχαν ξεπεράσει τα ιστορικά τους τείχη και αναπτύσσονταν άναρχα εις βάρος της υπαίθρου. Η εκρηκτική διόγκωση των πόλεων έλαβε χώρα σε μια εποχή *laissez-faire* και κερδοσκοπίας, και οδήγησε στην απώλεια της δύναμης των πόλεων να ελέγχουν την ανάπτυξή τους.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η πληθυσμιακή ισορροπία μεταξύ πόλεων και υπαίθρου έκλινε προς τη μεριά των πόλεων. Οι Howard, Wright και Le Corbusier πρότειναν τις δικές τους ουτοπικές πόλεις, σε μια εποχή στασιμότητας και ερήμωσης της υπαίθρου και κρίσης ακόμα και στα παραδοσιακά τοπικά κέντρα των πόλεων.

Καθένας από αυτούς, λοιπόν, εργάστηκε στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού σχεδιασμού της ιδανικής πόλης, από το γενικό πολεοδομικό σχέδιο μέχρι τον λεπτομερή σχεδιασμό ενός τυπικού καθιστικού (*living room*) και από τον αστικό σχεδιασμό, μέχρι την πολιτική και οικονομική αναδόμηση.

Και οι τρεις θεωρούσαν πως οι νέες βιομηχανικές κοινωνίες χρειάζονται νέους τύπους πόλεων, και πως η δραστική αναδόμηση των πόλεων δεν θα έλυνε μόνο την αστική κρίση των καιρών τους, αλλά και την κοινωνική κρίση.

Οι ιδανικές πόλεις και των τριών αρχιτεκτόνων, εξέφραζαν εναλλακτικές κοινωνίες οι οποίες αποτελούσαν ουτοπικά οράματα ενός απόλυτα οργανωμένου περιβάλλοντος, του οποίου η τοποθεσία βρισκόταν εκτός του πραγματικού χώρου.

Ο Ebenezer Howard πρότεινε την ουτοπική πόλη της σχετικής αποκέντρωσης (*moderate decentralization*), την 'Κηπούπολη' (*Garden City*). Η 'Κηπούπολη' θα κατασκευαζόταν εν μέσω της υπαίθρου, και το έδαφός της θα αποτελούσε ιδιοκτησία ολόκληρης της κοινότητας. Περιορισμένη σε 30.000 κατοίκους, η 'Κηπούπολη' θα περικλειόταν από μια πράσινη ζώνη (*green belt*) και θα προσέλκυε ανθρώπους από τις συνωστισμένες πόλεις. Η ύπαιθρος θα γέμιζε με εκατοντάδες νέες κοινωνίες, με δημοκρατική και συνεταιριστική δομή.

Αν η βασική αξία του Howard είναι ο συνεταιρισμός, του Frank Lloyd Wright είναι η ατομικότητα (individualism). Ο Wright οραματίστηκε την μετάλλαξη των ΗΠΑ σε έθνος ατόμων (individuals). Η ιδανική του πόλη, η 'Broadacres' έφτασε την αποκέντρωση του Howard στα άκρα, πρότεινε την απόλυτη αποκέντρωση (extreme decentralization), στην οποία το κέντρο της κοινωνίας μετατοπίζεται στην ατομική οικογενειακή μονάδα, στο νοικοκυριό. Ο Wright θεωρεί πως η ατομικότητα εδραιώνεται με την ατομική ιδιοκτησία, στην ιδανική του πόλη, όλοι έχουν το δικαίωμα σε όση γη χρειάζονται και η αποκέντρωση θα πραγματοποιούσε για τον κάθε άνθρωπο το δικαίωμα να ζει τον τρόπο της ζωής που επιλέγει, στην δική του γη.

Ο Le Corbusier, πάλι, προέβλεψε μια εντελώς διαφορετική εξέλιξη για την μοντέρνα κοινωνία. Για τον Le Corbusier, η βιομηχανοποίηση συνεπαγόταν μεγάλες πόλεις, όπου μεγάλες γραφειοκρατίες θα συντόνιζαν την παραγωγή. Πίστευε, σε αντίθεση με τον Wright πως οι πόλεις δεν ήταν αρκετά πυκνές, και πρότεινε στην δική του ουτοπική θεώρηση, γεωμετρικά τοποθετημένους ουρανοξύστες γυαλιού και ατσαλιού, ανάμεσα σε πάρκα, κήπους και δρόμους ταχείας κυκλοφορίας. Οι επιβλητικοί αυτοί πύργοι θα στέγαζαν την ελίτ των πολεοδομών, μηχανικών και διανοούμενων, οι οποίοι θα προσέφεραν ομορφιά και πρόοδο σε ολόκληρη την κοινωνία. Η ουτοπία του Le Corbusier ονομάστηκε 'Λαμπερή Πόλη (Ville Radieuse), μια πόλη άξια του καιρού μας'⁴.

Οι ιδανικές πόλεις των Howard, Wright και Le Corbusier τοποθετούνται στην αυγή της βιομηχανικής εποχής του 20^{ου} αιώνα, διαθέτουν όμως την αισιοδοξία των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19^{ου}, αλλά και την πίστη στις νέες τεχνολογίες του αιώνα τους. Οι ιδανικές τους πόλεις είναι μοναδικές, όμως αυτή η μοναδικότητα ήταν που τις απομόνωσε από σχεδόν όλα τα κοινωνικά κινήματα και τους φορείς της εποχής.

Συγκεκριμένα, τους απομόνωσε από δύο ομάδες που θα μπορούσαν να είναι οι φυσικοί τους σύμμαχοι, τους μαρξιστές σοσιαλιστές και τους επαγγελματίες πολεοδόμους. Οι τρεις ιδανικές πόλεις ήταν ταυτόχρονα πολύ περίπλοκες τεχνολογικά για τους μαρξιστές και υπερβολικά επαναστατικές για τους επαγγελματίες πολεοδόμους.

Ο απομονωτισμός των Howard, Wright και Le Corbusier οδήγησε σε ακόμα πιο εξελιγμένα μοντέλα των βασικών τους ιδεών, αλλά και σε θεωρητική ακαμψία.

---

⁴ Robert Fishman, 'Urban Utopias: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier', Readings in Planning Theory, Scott Campbell and Susan S.Fanstein, Blackwell, 2003, σελ.25

Οι ουτοπιστές του 20^{ου} αιώνα προσπάθησαν να δώσουν λύσεις στα προβλήματα των πόλεων, όχι επεμβαίνοντας στις ήδη υπάρχουσες αστικές συνθήκες, αλλά δημιουργώντας πόλεις και κοινωνίες από την αρχή, έχοντας στα χέρια τους ως μοναδικό όπλο την δική τους διάνοια και παντοδυναμία.

Ο απολυταρχικός χαρακτήρας του υψηλού μοντερνισμού

Ο όρος ‘υψηλός μοντερνισμός’ (high modernism), δανεισμένος από το ‘The condition of Post-Modernism: An Enquiry into the Origins of Social Change’ του David Harvey, αποτελεί τη φυσική εξέλιξη των ιδεών των ουτοπιστών του 20^{ου} αιώνα, όπως αυτές υιοθετήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τα εθνικά κράτη μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Ο David Harvey περιγράφει τον υψηλό μοντερνισμό ως ‘την πίστη ‘στη γραμμική πρόοδο, στις απόλυτες αλήθειες και στον ορθολογικό σχεδιασμό της ιδανικής κοινωνίας’ κάτω από τυποποιημένες συνθήκες γνώσης και παραγωγής, [η οποία] είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Ο μοντερνισμός, που προκύπτει, είναι ως αποτέλεσμα, ‘θετικιστικός, τεχνοκρατικός και ορθολογικός’ την ίδια στιγμή που επιβάλλεται ως το έργο μιας avant-garde ελίτ πολεοδόμων, καλλιτεχνών, αρχιτεκτόνων, κριτικών και άλλων θεματοφυλάκων υψηλού γούστου.

Η ‘μοντερνοποίηση’ (modernization) των ευρωπαϊκών οικονομιών προχωρά μπροστά, ενώ το σύνολο της διεθνούς πολιτικής και του εμπορίου δικαιολογεί [τον ρόλο του] ως φορέα φιλανθρωπίας και προοδευτικής ‘διαδικασίας μοντερνοποίησης’ σε έναν υστερούντα Τρίτο Κόσμο⁵.

Οι αξίες των τεχνολογικών επιτευγμάτων και το επίσημο λεξιλόγιο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και ιδεολογίας, δεν θα πρέπει να θεωρούνται αυτές καθαυτές ως η βάση του μοντερνισμού. Αποτελούν μάλλον θεωρήσεις ενός κόσμου όπου η ορθολογική σκέψη υπερισχύει και όπου όλοι οι προφανείς πολιτικοί θεσμοί επισκιάζονται και μαζί με αυτούς και οι παλιές κοινωνικές δομές, η πολυπλοκότητα, η ποικιλία, η διαφορετικότητα και η ατομικότητα, τα προϊόντα δηλαδή της σύνθεσης μιας πόλης.

Ο μοντερνισμός, στην βάση του, όπως είναι γνωστό, εφαρμόζει μια ριζική απόσπαση από την ιστορία και την παράδοση, όλες δηλαδή οι συνήθειες και οι πρακτικές που κληρονομήθηκαν κατά την ιστορική εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας και δεν είναι βασισμένες στην επιστημονική εκλογίκευση και στον ορθολογισμό, πρέπει να επανεξεταστούν και να ανασχεδιαστούν.

Τόσο στα παραδείγματα των ουτοπικών πόλεων των μοντερνιστών, όσο και στην, επηρεασμένη από αυτούς, εκστρατεία δημιουργίας νέων πόλεων, αλλά και νέων κοινωνιών, διαφαίνεται η φιλοδοξία του μοντερνισμού να καθαρίσει το έδαφος από οτιδήποτε δεν υπακούσει στις αρχές του και να ξεκινήσει από το μηδέν.

⁵ David Harvey, ‘The condition of Post-Modernism: An Enquiry into the Origins of Social Change’, 1991, Blackwell, σελ. 35

Η φύση της λογικής του μοντερνισμού μοιάζει απολυταρχική, ήδη στην Ville Radieuse του Le Corbusier, η ελίτ των επιστημόνων αποφασίζει για την τύχη και την ευμάρεια της πόλης, μόνο αυτοί, δηλαδή που κατέχουν την επιστημονική γνώση είναι ικανοί να δημιουργήσουν την ιδανική κοινωνία και να οργανώσουν τις δομές της νέας εποχής, κι εκείνοι που, από άγνοια, αρνούνται να ενδώσουν στη νέα τάξη πραγμάτων, είτε θα εκπαιδευτούν στον νέο τρόπο σκέψης, είτε θα παραμεριστούν.

Η ιδανική οργάνωση της κοινωνίας και του χώρου ξεκίνησε κατ' αρχάς με την προσπάθεια αναμόρφωσης του φυσικού περιβάλλοντος, έτσι ώστε να εξυπηρετεί τους σκοπούς του νέου βιομηχανικού ανθρώπου. 'Υποταγή των φυσικών δυνάμεων, μηχανές, εφαρμογή της χημείας στη βιομηχανία και τη γεωργία, ατμοπλοΐα, σιδηρόδρομοι, ηλεκτρικός τηλεγράφος, εκχέρσωση ολόκληρων ηπείρων, διάνοιξη ποταμών για να αποβούν πλωτοί, πληθυσμοί ολόκληροι που ξεπετιούνται λες από την γη - ποιος προηγούμενος αιώνας θα διαισθανόταν ότι στους κόλπους της κοινωνικής εργασίας κρύβονταν τέτοιες παραγωγικές δυνάμεις;⁶ Για την επίτευξη μιας τέτοιας κλίμακας αναμόρφωσης, χρειάζονται μεγάλα αποθέματα κεφαλαίου, καθώς και μια δυνατή κεντρική εξουσία, που 'θα κατέλυε την ατομική ιδιοκτησία, θα επανατοποθετούσε ανθρώπους ενάντια στη θέλησή τους, θα εγγυούταν για δάνεια και χρηματοδοτήσεις και θα συντόνιζε το έργο των κρατικών υπηρεσιών'⁷.

Και πάλι διαφαίνεται ο απολυταρχικός χαρακτήρας του μοντερνισμού, στο μέσο που επιλέγει, για να πραγματωθεί: στην χρήση του κρατικού παρεμβατισμού.

Τόσο η φιλοδοξία της αναδόμησης της κοινωνίας και του χώρου, όσο και η χρήση της δύναμης του μοντέρνου κράτους για την επίτευξή της, μέσω του ολοκληρωτικού σχεδιασμού και της κοινωνικής μηχανικής (social engineering), αποτελούν την ιδεολογική - ουτοπική βάση του μοντερνισμού. Τη θέση του παντοδύναμου ουτοπιστή σχεδιαστή πήρε η κεντρική εξουσία του εθνικού κράτους.

Η κοινωνική μηχανική, η ενεργητική, δηλαδή, διαχείριση με ορθολογικά και επιστημονικά κριτήρια των κοινωνικών δομών, μπορεί να πραγματωθεί με μια μοναδική εξουσία σχεδιασμού. Και εκεί ακριβώς έγκειται ο απολυταρχικός χαρακτήρας της.

⁶ Carl Marx – Friedrich Engels 'Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, 2004, Θεμέλιο, σελ.52

⁷ James C. Scott 'Authoritarian High Modernism', Readings in Planning Theory, Scott Campbell and Susan S.Fanstein, Blackwell, 2003, σελ.131

Ο ολοκληρωτικός σχεδιασμός ως εργαλείο του κρατικού παρεμβατισμού

Η ιδεολογία του μοντερνισμού βασίζεται στην πίστη στη γραμμική πρόοδο, στην ανάπτυξη της επιστημονικής και τεχνικής γνώσης, στην επέκταση της παραγωγής, στον ορθολογικό σχεδιασμό των κοινωνικών δομών, στον αυξανόμενο έλεγχο πάνω στη φύση (και στην ανθρώπινη φύση).

Στον μοντερνισμό ανήκει το ιδιαίτερο εκείνο όραμα της εφαρμογής των θετικών αποτελεσμάτων της τεχνικής και επιστημονικής προόδου, συνήθως μέσω του κράτους, σε κάθε επίπεδο της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η φιλοδοξία αυτή του μοντερνισμού, όμως, δεν αποτέλεσε ιδιοκτησία κάποιας πολιτικής κατεύθυνσης, είχε τόσο δεξιές, όσο και αριστερές εκφάνσεις.

Τόσο το επαναστατικό, όσο και το φιλελεύθερο σοσιαλιστικό (social liberal) κράτος, κατά τον 20^ο αιώνα, εφάρμοσε τις φιλοδοξίες του μοντερνισμού για να σχεδιάσει νέες κοινωνίες και νέους χώρους για τις κοινωνίες αυτές.

Το επαναστατικό κράτος έχει τη δύναμη και την εξουσία της αναμόρφωσης της κοινωνίας και της αναδόμησης του χώρου, δοσμένη κατ' αρχάς από τους ίδιους τους επαναστάτες. Η πολιτική κοινωνία που αντιμετωπίζει, λοιπόν, εφόσον έχει βγει νικήτρια στον αγώνα της κατά της ταξικής πάλης, έχει ελάχιστη δυνατότητα για ενεργή αντίδραση στην αναμόρφωση.

Το παράδειγμα της πρώτης φάσης του σοβιετικού σχεδιασμού αντικατοπτρίζει την φιλοδοξία για την αναδόμηση της πόλης και της κοινωνίας, σαφώς επηρεασμένο από τις ιδέες των ουτοπικών σοσιαλιστών.

Το πρώτο πενταετές πλάνο του 1928 για την ανοικοδόμηση 200 νέων βιομηχανικών πόλεων, με μέγιστο αριθμό 150.000 κατοίκων (π.χ. το Magnitogorsk) σηματοδοτεί παράλληλα και την έναρξη του σχεδιασμού του οικονομικού συστήματος παραγωγής: κάθε νέα πόλη σχεδιάζεται γύρω από την κεντρική μονάδα παραγωγής, το εργοστάσιο. Βέβαια, από το 1932 και μετά, ο αστικός σχεδιασμός αποκτά μια συντηρητική εθνική μορφή με σοσιαλιστικό περιεχόμενο, και καθώς αυξάνεται ο συγκεντρωτισμός της κεντρικής εξουσίας, ο σχεδιασμός υιοθετεί απολυταρχικό χαρακτήρα. Στην τρίτη φάση του σοβιετικού αστικού σχεδιασμού, την Αναδόμηση (Reconstruction), που άρχισε το 1944, αναπτύχθηκε μια λειτουργική παράδοση στον σχεδιασμό, που ήταν ο συνδυασμός του προ-σταλινικού κονστρουκτιβισμού (constructivism) και του δυτικού λειτουργισμού (functionalism). Οι νέες πόλεις πλέον σχεδιάστηκαν με βάση την ίση ανάπτυξη των πολιτιστικών ευκαιριών σε όλη την έκταση της Σοβιετικής Ένωσης, με μέγιστο αριθμό τους 100.000 κατοίκους, μέγεθος

αναγκαίο για να διαμορφώσει 'τη βάση για θεσμούς απαραίτητους για μια πλήρη ανάπτυξη της πολιτιστικής ζωής'⁸.

Με παρόμοιο τρόπο αναπτύσσονται νέες πόλεις και σε άλλα επαναστατικά κράτη.

Η Dachai στην Κίνα, στην οποία ο σχεδιασμός στόχευε στην άρση του διαχωρισμού μεταξύ των εργατών και των αγροτών, δηλαδή στην 'αστικοποίηση' των χωριών, επτά πόλεις – δορυφόροι γύρω από την Shanghai, η καθεμία με διαφορετικά είδη βιομηχανικών και λειτουργικών πυκνωτών, το Bratsk, στη Σιβηρία, για την εντατικοποίηση και εκμετάλλευση του σιβηρικού φυσικού πλούτου και η Nowy Tychy, στην Πολωνία, που κατασκευάζεται σε άμεση σύνδεση με την βιομηχανία ατσαλιού και άνθρακα.

Το φιλελεύθερο σοσιαλιστικό (social liberal) κράτος, με σημαντικότερο εκπρόσωπό του την Μεγάλη Βρετανία, κατά τη διάρκεια του WWII και μετά, χρησιμοποίησε τον αστικό σχεδιασμό ως ιδεολογικό όπλο ώστε να διασφαλίσει το υψηλό ηθικό του πληθυσμού. Η αναδόμηση του Λονδίνου, κατά τον Patrick Abercrombie, θα έπρεπε να βασιστεί στην ουτοπική πόλη του Howard, και θα έπρεπε να ακολουθεί τις αρχές της δημιουργίας μικρών ανεξάρτητων πόλεων – δορυφόρων ή νέων πόλεων.

Η πρώτη νέα πόλη που κατασκευάστηκε ήταν το Harlow, με μονάδες γειτονιών των 5.000 κατοίκων, καθεμία από αυτές με ένα κέντρο εμπορίου, υγείας και σχολείο κ.λ.π., οι οποίες ανά τέσσερις δημιουργούσαν μια μεγαλύτερη μονάδα με παρόμοιες, αλλά μεγαλύτερου εύρους εξυπηρετήσεις και τέλος με ένα ακόμα μεγαλύτερο κέντρο που εξυπηρετούσε ολόκληρη την πόλη. Το πρώτο αυτό μοντέλο νέων πόλεων θεωρήθηκε ελλειπτικό ως προς τον αστικό χαρακτήρα και μη λειτουργικό ως προς τις μεγάλες αποστάσεις μετακίνησης. Έτσι, κατά το δεύτερο κύμα των νέων πόλεων, ο σχεδιασμός παρήγαγε συμπυκνωμένες πόλεις (compact towns). Το Hook, το οποίο ποτέ δεν κατασκευάστηκε, σχεδιάστηκε με ένα μόνο κέντρο για 100.000 κατοίκους, στο οποίο όλες οι εξυπηρετήσεις θα τοποθετούνταν σε κοντινές αποστάσεις. Το πραγματοποιημένο, Cumbernauld, όμως, απέδειξε πως αυτές οι μεγάλες και πυκνές πόλεις είναι αντί – οικονομικές και αντί – δημοφιλείς. Οπότε, στο επόμενο στάδιο παραγωγής νέων πόλεων, όπως το Runcorn, η βασική κατεύθυνση του σχεδιασμού επέστρεψε στη χρήση της μονάδας της γειτονιάς και οι μεγάλες αποστάσεις λύθηκαν με την κατασκευή δικτύων μαζικών μεταφορών.

---

⁸ Finn Kjaersdam, 'Urban Planning in History', 1995, Aalborg University Press, σελ. 95

Οι ουτοπικές φιλοδοξίες και η ατομική ελευθερία

Και τα δύο παραδείγματα ολοκληρωτικού σχεδιασμού, τόσο του επαναστατικού, όσο και του φιλελεύθερου σοσιαλιστικού κράτους, προσπάθησαν να επιτύχουν την εξάλειψη της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, την εξάπλωση της παραγωγικότητας και την εγκαθίδρυση του νέου αστικού λεξιλογίου, του οποίου βασικό χαρακτηριστικό είναι η χρήση της τεχνολογίας.

Το όραμα αυτό, της ανάδυσης της νέας κοινωνίας μέσα από τους νέους τρόπους παραγωγής και μέσα σε ένα αναδομημένο περιβάλλον, χρησιμοποιήθηκε από φιλελεύθερες, σοσιαλιστικές, απολυταρχικές, κομμουνιστικές, ακόμα και φασιστικές πολιτικές ιδεολογίες (ο συνδυασμός των ιδεών των ουτοπικών σοσιαλιστών και της άρχουσας τάξης ενέπνευσε ακόμα και τον σχεδιασμό του Βερολίνου από τον Albert Speer, κατά τον οποίο ο διαχωρισμός σε κτίρια πρώτης, δεύτερης και τρίτης τάξης έπρεπε να αντικατοπτρίζει την δομή της κοινωνίας).

Ο πυρήνας αυτού του οράματος έγκειται στην πίστη στην γραμμική εξέλιξη και στην φιλοδοξία για επιστημονικό έλεγχο και για την μεταμόρφωση των υπαρχόντων συνθηκών των ανθρώπων στην εργασία, στον τρόπο ζωής, στην ηθική και στην γενικότερη θεώρηση του κόσμου.

Οι ουτοπικές φιλοδοξίες του ολοκληρωτικού σχεδιασμού, τόσο των σοσιαλιστών, όσο και των μοντερνιστών, από μόνες τους, δεν είναι επικίνδυνες.

Προέκυψαν από τη επιθυμία της απελευθέρωσης και της βελτίωσης των συνθηκών της ζωής των ανθρώπων. Καθρεφτίζουν, πάνω από όλα, την εμπειρία της προόδου του ανθρώπου, την ουσιαστική και αισιόδοξη εξέλιξή του προς ένα λαμπρό μέλλον.

Το ουτοπικό όραμα, όμως, αποτυγχάνει όταν χρησιμοποιείται από κυβερνητικές ελίτ, χωρίς δέσμευση στη δημοκρατία ή στα πολιτικά δικαιώματα ή στις μη – φυσικές ανάγκες, κοινωνικού και ψυχολογικού χαρακτήρα των ανθρώπων, καθώς και σε περιπτώσεις όπου η κοινωνία – αντικείμενο τέτοιων πειραματισμών δεν έχει την ικανότητα ή την δύναμη να μορφώσει μια αποφασιστική αντίσταση.

Και βέβαια, θα πρέπει κανείς να αναρωτηθεί, αν είναι εφικτή η προσπάθεια ανασχεδιασμού ολόκληρης της κοινωνίας και της πόλης, και μάλιστα βάσει ενός ορθολογικού προτύπου, από έναν άνθρωπο ή από μια κεντρική εξουσία. Τόσο η κοινωνία, όσο και η πόλη, αποτελούν πολυδιάστατα διαδραστικά συστήματα, τα οποία διαμορφώνει τόσο η ιστορική παράδοση, όσο και η κάθε ατομική απόφαση.

Θα έπρεπε κανείς να αναρωτηθεί, λοιπόν, αν αυτή η πολυπλοκότητα μπορεί να κατανοηθεί και αναπαραχθεί από έναν, ακόμα και ιδιοφυή, άνθρωπο ή και από ένα παντοδύναμο σύστημα διακυβέρνησης και αν η προσπάθεια ολοκληρωτικού ανασχεδιασμού της κοινωνίας και της πόλης, και μάλιστα με ορθολογικό – επιστημονικό τρόπο, καταλύει τελικά αυτήν την διαφορετικότητα και πολυπλοκότητα της πόλης και της κοινωνίας και τελικά την ατομική ελευθερία των ανθρώπων.

Όπως πολύ εύλογα έθεσε το ερώτημα ο Friedrich Engels: πως μπορεί το ένα και μοναδικό άτομο να ελπίζει να επιβάλει **την δική του ιδέα** στην ιστορία;⁹

Η έννοια της ουτοπίας (ου – τόπος) είναι ότι, η θεωρία, το σχέδιο ή το όραμα, δεν μπορεί να υπάρξει στον πραγματικό χώρο. Μήπως τελικά η αποτυχία της ακτιβιστικής ουτοπίας έγκειται στο γεγονός ότι έγινε προσπάθεια πραγμάτωσης αυτού που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί;

---

⁹ Friedrich Engels, 'The Housing Question', 1872, Robert Fishman, 'Urban Utopias: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier', Readings in Planning Theory, Scott Campbell and Susan S.Fanstein, Blackwell, 2003, σελ.30

Βιβλιογραφία

Benevolo, Leonardo, 1967. **The Origins of Modern Town Planning**. London: Routledge & Kegan

Fishman, Robert, '**Urban Utopias: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier**', edited by Campbell, Scott and S.Fanstein, Susan, 2003. **Readings in Planning Theory**. Massachusetts, Oxford and Victoria: Blackwell

Frampton, Kenneth, 1994. **Modern Architecture, a critical history**. London and New York: Thames and Hudson

Hall, Peter, 2005. **Cities of Tomorrow**. Massachusetts, Oxford and Victoria: Blackwell

Harvey, David, 1991. **The Condition of Postmodernity. An enquiry into the Origins of Cultural Change**. Massachusetts and Oxford: Blackwell

Kjaersdam, Finn, 1995. **Urban Planning in History**. Aalborg: Aalborg University Press

Koetter, Fred and Rowe, Colin, 1995. **Collage City**. Cambridge and London: The MIT Press

Marx, Carl και Engels, Friedrich, 2004. **Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος**. Μετάφραση: Κόττης, Γιώργος. Αθήνα: Θεμέλιο

Scott, James C., '**Authoritarian High Modernism**', edited by Campbell, Scott and S.Fanstein, Susan, 2003. **Readings in Planning Theory**. Massachusetts, Oxford and Victoria: Blackwell